

कासव झिंदाबाद!

उत्तमी विकास निगमान्वयन इनियोने निर्माणात्मक कृष्ण निगम

मला वळसा घालून रॅबिट खसकन पुढे गेली. जाताना त्यातील लाल कोटवाल्या ड्रायव्हरनं माझ्याकडे तुच्छ नजरेनं पाहिलं. आमची कासवछाप हुंडे गाडी जिवाची पराकाष्ठा करून चढावावर मात करायचा प्रयत्न करत होती. पुढचे दोन दिवस बर्फ पडणार असा हवामान खात्याचा अंदाज होता. त्यांच्यावर विश्वास नव्हता तरी पण खरंच बर्फ पडलं तर घरात दूध आणि ब्रेड तरी असावा म्हणजे पोटापाण्याची व्यवस्था होईल अशा हेतूनं बाहेर पडलो होतो. पुढच्या चौकात दिवा लाल होता. मी रॅबिटच्या मागे शांतपणे थांबलो.

डोक्यात विचारांची झुंबड चालली होती. खरं पाहिलं तर आमच्या हुंडेला हा प्रसंग काही वावगा नव्हता, पण ह्यावेळी तो जरा जास्त खटकला. सगळ्या जगाला सतत मुलखाची घाई झालेली असते. जिकडे बघावं तिकडे धावपळ चालू असते. जीव धोक्यात घालून लोक गाडी रस्त्यावर वेडीवाकडी चालवतात. नुसतं रस्त्यावर नाही, लोक लाइनीमध्ये घुसायचा प्रयत्न करत असतात. मग ती लाइन विमानात चढायची असो, टोल बूथची असो, ग्रोसेरी स्टोअरची असो, पोस्टाची असो किंवा बँकेची असो. काही लोक पंचवीस पदार्थ घेऊन एक्स्प्रेस लेनमध्ये उभं राहतात. पंधरा वस्तूंची मर्यादी असली तरी छपराकडे बघत आपण या गावचे नाही असा आव आणतात. घाईच्या सबबीनं मेंदू आणि कल्पनाशक्ती यांना चालना मिळते. आमचा एक मित्र आपल्या चार मुलांसह (वय पाच ते दहा वर्ष) सहकुटुंब ग्रोसरी खरेदी करायला येतो. प्रत्येकाला एकेक कार्ट (म्हणजे गाडी) देतो आणि सगळे एक्स्प्रेस लेनमध्ये उभं राहतात. त्यात सहज सगळी खरेदी होते. त्याचा वेळ किती वाचतो हा वादाचा मुद्दा आहे पण त्याच्या मते, खूप वेळ वाचतो. एक आई आपल्या दोन लहान मुलांसह ग्रोसरीला जाते. एकाला मोकळी कार्ट घेऊन लाइनीत उभं करते आणि भराभर वस्तू घेऊन दुसऱ्या काटर्चामार्फत कार्टमध्ये भरते. कॉलेजमध्ये परीक्षेच्या दिवसांत रात्रीच्या जेवणानंतर काही मित्र फिरायला जायचे. तेब्हा वेळ वाचवण्यासाठी ते भराभर गप्पा मारायचे! वेळ वाचवण्यासाठी लोक घाई करतात. परंतु उपरोक्तिक वस्तुस्थिती अशी आहे

की घाई करणाऱ्यांनाच वेळ नसतो. ज्यांना घाई नसते त्यांना भरपूर वेळ असतो.

मला असले उपदव्याप जमत नाहीत आणि केले तर उलटच परिणाम होतो. आम्ही पुण्याला एका नाटकाला जाणार होतो. तिकिटाच्या लाइनीत उभं राहायला लागू नये म्हणून ओळखीनं थिएटरच्या मालकाची चिठ्ठी घेतली. लांब लाइनच्या बाजून तडक तिकिटाच्या खिडकीवर गेलो. आतील माणसानं खुणेनं लाइनीत उभं राहायला सांगितलं, “ही चिठ्ठीवाल्यांचीच लाइन आहे!”

परवाचीच गोष्ट. शिकागोहून परत येत होतो. चार वाजताचं माझं विमान लेट होतं. तीन वाजताचं विमानही लेट होतं, पण ते अजून गेलेलं नव्हतं म्हणून मला स्टॅण्डबायवर ठेवलं गेलं. अर्थातच ते विमान मला मिळालं नाही. चारच्या विमानाची लाइन आता लागली होती. माझ्याकडे ई (इलेक्ट्रॉनिक, घाणेरडं नव्हे) तिकिट होतं म्हणून मी निर्धास्तपणे पेपर वाचत बसलो होतो. लाइन मंद गतीनं पुढे सरकत होती. मग ई-मशीनला सामोरा गेलो. माझी विनंती त्यांनं चक्क नाकारली आणि बोर्डिंग पाससाठी लाइनीत उभं राहायला सांगितलं. अगदी संताप आला होता, पण गाढवपणा माझाच होता. आजाधारकपणे लाइनमध्ये शेवटी उभा राहिलो. हे विमान लेट असल्यानं नंतरच्या विमानाचेही लोक भरले होते. मशीननं घोळ केला होता. मला जागा नव्हती. “आंबेकरसाहेब, आज तुमचं नशीब जोगावर आहे.” एका मराठी भाषिक महिलेच्या कृपेनं जागा मिळाली. मागे, पोटाशी पाय आणि बँग घेऊन मधल्या सीटवर बसलो. विमान उतरल्यावर अर्थातच माझ्या जवळचे सर्व लोक घाईनं आधी उभे राहिले. पुढचे लोक सरकायला दहा ते पंधरा मिनिटं लागतील हे दिसत होतं. सगळीकडे हीच कथा - कारण वेगळी, एवढंच. ग्रोसरीच्या दुकानात लहान लाइनीत उभं राहिलो तर लाइन स्थगित होते! पुढील माणसाच्या एखाद्या वस्तूची किंमत सापडत नाही. पार्किंग लॉटमध्ये पैसे देताना पुढील माणसाचं तिकिट आयत्या वेळेस सापडत नाही. टोल देताना पुढच्या माणसाकडे बरोबर नाणी नसतात किंवा नाणी टोपलीच्या बाहेर पडतात - जणू प्रत्येक कामाची व कृतीची एक ठरावीक गती असते आणि आपण काही करू शकत नाही!

माझ्या हेही लक्षात आलं, की घाई करणाऱ्या लोकांची अशी अपेक्षा असते की इतरांनीही त्यांच्यासाठी घाई करावी. भारताच्या वीस तासांच्या प्रवासानंतर विमानतळावरील लोकांनी घाईने आपलं सामान काढावं अशी इच्छा असते. पंधरा मिनिट थांबावं लागलं तर मस्तक फिरतं. कॅश रजिस्टरवरच्या मुलीनं भराभर आपलं काम करून बँगा भरून द्याव्यात असं वाटतं. एक तासभर ग्रोसरी केल्यावर लाइनीत थोडं थांबावं लागलं तर काय बिघडलं? आमच्या एका मित्रानं पूर्वी सांगितलेला एक प्रसंग आठवला. त्याचा सहा वर्षांचा मुलगा ज्या दिवशी प्रथम शाळेत जाणार होता त्या दिवशी सकाळी तो म्हणाला, “मुला, आजपासून जन्मभर रोज सकाळी तू उठणार आणि कुठेतरी घराबाहेर जाणार.”

वाक्य साधं असलं तरी माझ्या मनावर बिंबलं गेलं होतं. काही गोष्टी लहानपणानंतर जन्मभर करायच्या असतात. आमच्या धाकटीनं मान धरायला आणि चालायला दोन महिने उशीर लावला. सौ.ला घाई झाली होती. “जन्मभर मान धरायची आहे आणि स्वतःच्या पायांवर उभं राहायचं आहे, दोन महिने उशीर झाला तर काय बिघडलं?” माझं तत्त्वज्ञान ऐकायच्या मनःस्थितीत सौ. नव्हती. धाकटी मात्र आनंदात होती. मान धरेपर्यंत आम्ही तिच्या मानेखाली आधार दिला व चालेपर्यंत कडेवर घेतलं.

लोकांच्या घाईनं जागतिक आर्थिक परिस्थिती मात्र सुधारली आहे. एक नवीन उद्योग निर्माण झाला आहे. तन्हतन्हेचे पदार्थ व प्रसाधनं बाजारात मिळू लागली आहेत. झटपट इडली, इंस्टंट ऑन टीव्ही, दोन मिनिटांत सिनेतारकांसारखी केशरचना, दोन दिवसांत पंचवीस किलो वजन कमी करा, एका आठवड्यात घर बांधा, महिन्याभरात विमान बांधा, झटपट इडली झटपट गिळून टाकावी लागते. त्यांन पोट भरतं पण खाण्याचा आनंद नाही. टीव्ही दोन-तीन तास बघायचा असतो, मग चित्र यायला एखादं मिनिट लागलं तर काय बिघडलं? दोन मिनिटांत केलेली केशरचना दोनच मिनिट टिकते. येथील बारीक, अनेक वेण्यांची केशरचना तुम्ही पाहिलीच असेल. ती करायला म्हणे तीन-चार तास लागतात. पण ती एक आठवडाभर टिकते. दोन दिवसांत कमी केलेलं वजन नंतरच्या दोन दिवसांत वाढून पूर्ववत होतं. घर आणि विमान बांधण्याच्या बाबतीत शहाण्या माणसानं पढू नये असा माझा मनापासून सल्ला आहे.

आपल्याला हेही दिसत असेल, की ज्यांना घाई नसते ते अतिशय शांत आणि सुखी असतात. हायवेवर डाव्या लेनमधून सावकाश गाडी चालवणारे लोक आपण पाहिले असतील. किती आनंदी असतात; आपल्यातच मग असतात. त्यांना कसलीही पर्वा नसते. आपल्याच तंद्रीत असतात. त्याउलट, घाईनं गाडी

चालवणारे लोक सतत जिवाची धडपड करत असतात. इकडे बघ-तिकडे बघ, इकडे जा-तिकडे जा... मोठी झाल्यावर एकदा आमच्या धाकटीचं विमानाचं कनेकशन चुकलं. विमान लेट झालं होतं. पुढचं विमान मिळायला दुसऱ्या दिवसापर्यंत थांबावं लागणार होतं. तिच्यासमोरच्या प्रवाशानं आकांडतांडव केलं. विमान कंपनीनं हॉटेलमध्ये व्यवस्था केली आणि पहाटे साडेपाचच्या विमानात त्याची सोय केली. आमच्या मुलीनं विचार केला. दुसऱ्या दिवशी शनिवार होता. सुट्टी होती. साडेपाचचं विमान नाकारून आरामात दुपारी साडेबाराची फ्लाइट घेतली. तशीच बिहारमधील एका भैयाची गोष्ट. तेथील बँकेत सुधारणा झाली होती. चेक भरल्यानंतर पंधरा मिनिटांत पैसे मिळणार होते. पूर्वी त्या कामाला चार ते सहा तास लागायचे. एक माणूस पाच मिनिटांत का नाही पैसे मिळणार म्हणून बँकेच्या कर्मचाऱ्याशी वाद घालत होता. भैया खिडकीवर गेला आणि त्यानं चेक भरला. आतील माणसानं पंधरा मिनिटांनी यायला सांगितलं. भैयानं चक्क सांगितलं, “हमें जलदी नही है. हम घर जाएंगे, खाना खाएंगे, सोएंगे और दोपहर को आरामसे आएंगे. आपभी आराम कीजिए!”

माझा असा एक सिद्धांत आहे, की प्रत्येक कार्याची, कृतीची, काम साध्य होण्याची एक नैसर्गिक गती असते. ती आपण वाढवू शकत नाही; किंबहुना, आपल्या अस्तित्वानं गती कमी होते. प्रत्येक वस्तूची जशी एक ‘नॅचरल फ्रिक्वेन्सी’ असते तशा प्रकारची ही गती असते. इथं वेग आणि गती यांमधील फरक आपण जाणून घेतला पाहिजे. गती म्हणजे कार्यसिद्धीच्या प्रगतीचा वेग. विमानाचा वेग जरी अचाट असला तरी ते लेट झालं तर त्याची गती पुष्कळ कमी होते. प्रत्येक व्यक्तीची जशी जन्मकुंडली असते, तशाच कामाच्या आणि कार्यसिद्धीच्याही कुंडली असतात. त्यांतील शनी, मंगळ, गुरु, राहू, केतू यांच्या कृपेनी नैसर्गिक गती ठरते. त्यांना आपण शह दिला किंवा त्यांच्या घरात ढवळाढवळ केली तर आपल्याला त्यांचा कोप सहन करावा लागतो, दुष्परिणाम भोगावे लागतात आणि गती खुंटते.

मर्फीला यातील मूलभूत तत्व थोडंफार उमगलं होतं. पण मर्फीज् लॉ निराशावादी आहे. त्याच्या मते, कामात गोंधळ होणं अटळ आहे. त्या मानानं हा सिद्धांत बराच आशावादी आहे. ह्या विभूतीचं हे शास्त्र आपल्याला जरी उमगलं नसलं तरी ते शास्त्र नक्की आहे. नोबेल पारितोषिक विजेत्या फाइनमन नावाच्या शास्त्रज्ञानंही असंच काहीतरी म्हटलं होतं. या कुंडलींचा अनुभव आपल्याला पदोपदी येतो. भराभर पुढे जाणारी लाइन आपण त्यात गेलो की थांबते. एकदा आम्ही घाईनं कुठेतरी निघालो होतो. दहा मिनिटांनी भाजीखालचा गॅस बंद केला

की नाही हे बघायला परत आलो. म्हणजे गाडीचा वेग जरी खूप असला तरी जाण्याची गती खुंटते. माझी खात्री आहे, की तुम्हालाही ह्या सिद्धांताची प्रचीती आली असेल.

एकदा का सिद्धांत पटला आणि नैसर्गिक गती मान्य करून आचरणात आणली की अतिशय आनंद मिळतो. सुख प्राप्त होतं. आपण जिवाची दगदग आणि धावपळ सुख मिळवण्यासाठी करतो ना? मग ते न करता जर सुख मिळालं तर दुधात साखरच की! माझं तर मत आहे, की हा सिद्धांत मान्य केला आणि आत्मसात केला तरच खरं सुख मिळतं. तुम्हीच सांगा, जे सदा वाघ मागे लागल्यासारखे घाईत असतात त्यांच्या चेहन्यावर कधी आनंद दिसतो का? काहीना हल्लवार कंप्युटर खपत नाही, तर काही लोक त्या वेळेस कॉफीचे घोट घेत सिगारेटचे झुरके मारत, आनंदात बसतात. घाईनं विलंबित संपवलं तर संगीताचं समाधान मिळेल का? विस्तव वाढवून भात लवकर करायचा प्रयत्न कधी यशस्वी होतो का? प्रेम घाईनं जमवता येतं का? लहानपणी, आपल्याला ससा आणि कासव यांच्या शर्यतीची गोष्ट सांगतात, पण आपल्याला लवकरच तिचा विसर पडतो. कासव घाई न करता आरामात शर्यत जिंकतं. शिवाय, त्याचं आयुष्य सशापेक्षा दसपटींनी जास्त असतं. कासव झिंदाबाद!

आमचे एक मित्र सावकाश बोलायचे. त्यांना नाटकात काम करायचं होतं. लोक त्यांची चेष्टा करत, “म्हणजे दोन अंकी नाटक तीन अंकी होणार!”

अहो, पण नाटक लांबलं तर चांगलंच आहे. आपल्याला जास्त वेळ आनंद नाही का लाभणार? असले विचार लोकांना पटकन पटत नाहीत. ते अनुभवावे लागतात. माझ्या जेवणाची नैसर्गिक गती अगदी सावकाश आहे. घाईनं जेवलो तर सुख लाभत नाही. हे अगदी अनुभवाचे बोल आहेत. आपल्याला शिकवलेलं असतं, की घास बत्तीस वेळा चावून गिळावा. त्याच्या मागचा हेतू घाईनं जेवू नये असा आहे. सावकाश गती आरोग्यालाही लाभदायक असते. व्यायाम सावकाश केला तरच जास्त उपयुक्त ठरतो. परवा कुठेतरी ऐकले, की टेलिव्हिजन बघताना जाहिरातीच्या वेळी थोडा थोडा व्यायाम केला तरी पुरतो. ‘टाइप ए’ लोकांचा रक्तदाब जरा जास्त असतो. सतत घाई करून डोक्यावरही परिणाम होतो म्हणे. आमच्या न्यू जर्सीमध्ये हरणांचा सुळसुळाट झाला आहे. रस्ता ओलांडताना ती घाईनं पळत असतात आणि गाडीखाली येऊन मरतात. त्याउलट, कॅनडातील मॅलड बदकांची जात. त्यांनी तर हैराण केलं आहे. ते ‘टाइप बी’, आरामात डुलत डुलत रस्ता ओलांडतात. मी इतक्या वर्षात एकही बदक गाडीखाली मेलेलं पाहिलेलं नाही.

डोक्यातील विचार काही थांबत नव्हते. लहानपणी, हिंदीच्या तासाला, फळ्याच्या मागे उभं राहून पेन्सिलला टोक करायचो. तेव्हा कानांवरून गेलेले रहिमचे एक-दोन दोहे लक्षात आहेत. खरं म्हणजे एका दोहाची दुसरी ओळच आठवते (पहिली ओळही सावकाश आठवेल, घाई काय आहे!) ‘माली सीचे सौ सडा, ऋतू आए फल होए’, (माळ्यानं झाडाला कितीही पाणी घातलं तरी फळं लगेच येत नाहीत, त्यांचा ऋतू आल्यावरत्त येतात.) म्हणजे, नैसर्गिक गती बदलता येत नाही आणि जास्त पाणी घालून गती बदलायचा प्रयत्न केला तर झाड खचित मरेल.

दुसऱ्या लाइटपर्यंत मी पोचलो तेव्हा दिवा हिरवा होता. पण रॅबिटच्या समोरच्या माणसानं आयत्या वेळेस डावीकडे वळायचं ठरवल्यानं रॅबिटवाला त्याच्या मागे अडकला. त्यांना वळसा घालून मी पुढे गेलो व किंविक मार्टमध्ये शिरलो. ब्रेड व दुधाचे पैसे देताना मागून एक गर्जना ऐकली, “असा कसा ब्रेड संपला? बघ आतमध्ये ठेवला असेल.” मी हळूच मागे वळून पाहिलं. रॅबिटचा लाल कोटवाला झायव्हर मी ओळखला. खाली मान घालून पैसे दिले आणि हळूच सटकलो!

- सु धीर आं बे कर

(‘अम्मा – अमे रिका माता’ या कथासं ग्रहातून)